

6. RZECZPOSPOLITA OBOJGA NARODÓW – NOTATKA

1. Unia polsko – litewska w XV w.

- a) rozluźnienie unii polsko – litewskiej po śmierci Jagiełły w 1434 r. – na tronie polskim zasiadł Władysław III Warneńczyk, a na tronie Litwy jego młodszy brat Kazimierz Jagiellończyk. Władysław zachował formalną, zwierzchnią władzę nad Litwą.
- b) przywrócenie unii polsko – litewskiej po śmierci Władysława III w bitwie pod Warną w 1444 r. Kazimierz Jagiellończyk, wielki książę litewski, został królem Polski w 1446 r.
- c) rozluźnienie unii polsko – litewskiej po śmierci Kazimierza Jagiellończyka w 1492 r.
 - na polskim tronie zasiadł jego starszy syn Jan Olbracht, a na litewskim młodszy – Aleksander,
 - **1499 r. – unia krakowsko – wileńska** – traktat między Janem Olbrachtem, a Aleksandrem, w którym oba państwa zobowiązały się do udzielania sobie wzajemnej pomocy militarnej oraz nieangażowania się w konflikty zbrojne bez zgody drugiej strony. Oprócz tego senatorowie obu krajów mieli konsultować ze sobą wybór monarchów.

2. Dwa państwa i jeden władca – unia polsko – litewska w XVI w.

- a) rządy Aleksandra (1501 – 1506) – odnowienie unii polsko – litewskiej w **1501 r.**
 - na tronie Polski zasiadł wielki książę litewski Aleksander, młodszy brat Jana Olbrachta,
 - **1501 r. unia mielnicka** – propozycja zacieśnienia więzów polsko – litewskich:
 - ✓ Polska i Litwa będą funkcjonować jak jedno państwo, na czele z jednym królem,
 - ✓ król będzie wybierany przez dostojników oby państw .
 - **unia mielnicka nie weszła w życie** gdyż odrzucił ją litewski sejm. Aleksander nie był nią również zainteresowany gdyż dotąd tron litewski był dziedziczony w rodzie Jagiellonów. Po unii byłby elekcyjny, a wybór władcy zależałby od decyzji polskich senatorów, których liczba przewyższała liczbę senatorów litewskich.
- b) rządy Zygmunta I Starego (1506 – 1548)
 - król polski i wielki książę litewski; na stałe rezydował w Krakowie
 - od 1543 r. rządy na Litwie, w jego imieniu, sprawował jego syn Zygmunt August. Mógł on podejmować samodzielne decyzje polityczne choć władzę zwierzchnią Zygmunt Stary zachował.
- c) rządy Zygmunta II Augusta (1548 – 1572)
 - był bardzo przywiązany do Litwy. Po śmierci Barbary Radziwiłłówny spędził na Litwie 10 lat.
 - na Litwie zetknął się z opozycją średniej szlachty litewskiej (bojarów), która dążyła do zrównania jej w prawach ze szlachtą polską (na Litwie posłów wybierali urzędnicy, a nie sejmiki).

3. Przemiany na Litwie przed unią lubelską.

- a) w XV w. na Litwie wprowadzono wiele zmian wzorowanych na Królestwie Polskim :
 - szlachta została objęta częścią przywilejów np. prawem nietykalności osobistej i majątkowej bez zgody sądu,
 - wprowadzono urząd wojewody,
 - utworzono sieć diecezji i parafii katolickich,
 - na wsi upowszechniła się gospodarka folwarczno – pańszczyźniana,
 - w 1564 r. utworzono odrębny system sądownictwa dla szlachty (sądy grodzkie, ziemskie i podkomorskie)

- w 1566 r. ogłoszono II statut litewski – nowy zbiór praw, wzorowanych na prawie rzymskim i polskim,
- w 1566 r. województwa podzielono na powiaty i powołano w nich sejmiki ziemskie. Sejmiki te wybierały posłów na sejm litewski, który zorganizowano na wzór sejmu polskiego.

4. Geneza unii lubelskiej:

- za panowania dynastii Jagiellonów na króla polskiego wybierano tego przedstawiciela dynastii, który pełnił funkcję dziedzicznego księcia na Litwie,
 - Zygmunt August nie miał spadkobiercy. Obawiał się więc o przyszłość Polski i Litwy. Dzięki unii pragnął zabezpieczyć przyszłość obu państw,
 - średnia szlachta litewska pragnęła uzyskać przywileje, którymi cieszyła się szlachta polska. Dzięki nim szlachta litewska umocniła by swoją pozycję w państwie i ograniczyła rolę wszechwładnej magnaterii litewskiej,
 - ✓ magnateria litewska (kniaziowie) była uprzywilejowana w stosunku do bojarów litewskich,
 - ✓ bojarzy dzierżawili ziemię od kniaziów, co było formą uzależnienia,
 - ✓ najważniejsze urzędy w państwie pełnili kniaziowie,
 - ✓ magnaci litewscy zasiadali w radzie wielkksiążęcej, która sprawowała władzę na Litwie pod nieobecność monarchy
- W 1562 r. szlachta litewska zaproponowała zwołanie wspólnego sejmu, który miał zająć się sprawą unii.
- Wielkie Księstwo Litewskie nie było w stanie samodzielnie obronić swoich granic przed Moskwą, Turcją i Tatarami, których potęga ciągle rosła,
 - szlachta polska chciała mieć dostęp do ziemi litewskiej. Unia ułatwiłaby ekspansję gospodarczą na ziemi Wielkiego Księstwa Litewskiego przy niewielkim wysiłku gospodarczym i militarnym.

Chcąc zmusić magnaterię litewską na wyrażenie zgodny na unie król Zygmunt II August na sejmie w Lublinie ogłosił inkorporację Wołynia, Podola i Kijowszczyzny do Królestwa Polskiego. Magnaci litewscy zgodzili się na unię pod warunkiem, że na Litwie nie będzie egzekucji dóbr oraz, że Litwa nie zostanie inkorporowana do Korony.

5. Postanowienia unii polsko – litewskiej w Lublinie 1.07.1569 r.

- Powstało jedno państwo – **Rzeczpospolita Obojga Narodów**, złożone z dwóch równoprawnych części: Korony (dawne Królestwo Polskie) i Litwy (dawne Wielkie Księstwo Litewskie).
- Na czele państwa stał król, który zrzekł się na rzecz sejmu ze swoich praw dziedzicznych do Litwy; zachował tytułaturę Wielkiego Księcia Litewskiego. Miał być koronowany na króla Polski,
- **Wspólne** miały być najwyższe organy władzy w państwie: król, sejm (senat, izba poselska) a także moneta, polityka zagraniczna.
- Król miał być wybierany przez Polaków i Litwinów podczas wolnej elekcji.
- **Odrębne** pozostały urzędy, skarb, wojsko, sądy, prawo oraz język urzędowy (na Litwie ruski, w Koronie polski).
- szlachta uzyskała swobodę przemieszczania się i osiedlania na terytorium całego państwa. Było to rzeczywiste połączenie dwóch państw – unia realna.

6. Skutki i znaczenie unii w Lublinie:

- oba państwa wzmocniły się – powstało jedno z największych państw europejskich, które mogło stawić czoło licznym wrogom,
- Korona zyskała nowych wrogów: Moskwę, Turcję i Tatarów. Od tej pory granica wschodnia stała się najbardziej niespokojną granicą, co prowadziło do zwiększenia wysiłku militarnego.
- polscy władcy uznali wschodni kierunek polityki zagranicznej za priorytetowy (wiodący).
- szlachta litewska uzyskała przywileje, dzięki którym mogła przeciwstawić się magnaterii
- szlachta polska zaczęła zakładać olbrzymie majątki na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Powstały tam latyfundia, wykształciły nowe rody magnackie
- Polska stała na wyższym poziomie cywilizacyjnym wobec tego nastąpiła polonizacja kultury litewskiej.

7. Rzeczpospolita Obojga Narodów

a) terytorium w1569 r.:

- Korona – 568 tys.km²
- Litwa – 297 tys. km²
- Rzeczpospolita Obojga Narodów 865 tys. km²

b) podział administracyjny

- Rzeczpospolita dzieliła się na Koronę i Litwę. Każda z części dzieliła się na provincje,
 - ✓ Korona dzieliła się na dwie prowincje: Małopolską i Wielkopolską.
 - ✓ Litwa dzieliła się na : Litwę Białoruś i Żmudź (odrębne starostwo),
 - ✓ do Korony i do Litwy należały Inflanty
- prowincje dzieliły się na:
 - ✓ województwa, dawne większe księstwa dzielnicowe, na czele których stał wojewoda
 - ✓ województwa dzieliły się na powiaty = ziemie (obszar władzy sądu ziemskiego),

c) urzędy – były piastowane dożywotnio i honorowo, sprawowane przez szlachtę.

Urzędy centralne = ministerialne - urzędnicy powoływani przez króla, pełnili swoje funkcje dożywotnio

Urząd	Uprawnienia
Kanclerz i podkanclerzy	<ul style="list-style-type: none">▪ jeden z nich musiał być duchownym▪ prowadzili kancelarię królewską▪ prowadzili politykę zagraniczną – kanclerz koronny zajmował się polityką zachodnią, a kanclerz litewski – wschodnią▪ dbali o to by dokumenty opuszczające kancelarię królewską były zgodne z prawem▪ prowadzili tzw. Metrykę koronną – księgi kanclerskie i podkanclerskie▪ kancelaria litewska prowadziła Metrykę litewską▪ przewodniczyli sądom asesorskim
Podskarbi wielki i podskarbi nadworny	<ul style="list-style-type: none">▪ zarządzali skarbem królewskim▪ podskarbi nadworny zarządzał wydatkami na potrzeby króla i dworu▪ odpowiadali za wpływy do budżetu (podatki) i ich dystrybucję
Marszałek wielki	<ul style="list-style-type: none">▪ zarządzał dworem królewskim▪ był mistrzem ceremonii

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ określał ceny żywności w miejscu pobytu dworu ▪ sprawował sadownictwo karne w miejscu pobytu władcy ▪ dbał o bezpieczeństwo monarchy ▪ podlegała mu straż marszałkowska ▪ podczas obrad sejmu odczytywano artykuły marszałkowskie tzn. przepisy karne, które regulowały bezpieczeństwo s miejscu sejmowania
Marszałek nadworny	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zastępca marszałka wielkiego ▪ opiekował się zaopatrzeniem dworu królewskiego ▪ administrował wydatkami dworu królewskiego
Hetman wielki i polny	<ul style="list-style-type: none"> ▪ dowódca armii ▪ miał prawo zarządzać budżetem armii ▪ miał prawo karać śmiercią w czasie wojny, przedstawiać żołnierzy do nagrody lub nobilitacji ▪ miał prawo wysyłać poselstwa i posiadać własnych przedstawicieli dyplomatycznych w krajach Wschodu – na Krymie (Chanat Krymski), w Turcji i Mołdawii ▪ nie był to urząd senatorski; hetman często łączył swój urząd z funkcją wojewody i kasztelana i z tej racji zasiadał w senacie ▪ był to urząd dożywotni (od 1581 r.)
Regimentarze	<ul style="list-style-type: none"> ▪ byli mianowani przez króla tymczasowo w zastępstwie hetmanów przypadku gdy hetmanów zabrakło lub nie mogli pełnić swoich funkcji
Referendarze	<ul style="list-style-type: none"> ▪ dwóch – duchowny i świecki ▪ prowadzili sprawy w sadach królewskich ▪ mieli głos doradczy w senacie

Urzędy lokalne

Urząd lokalny	Uprawnienia
starosta grodowy	<ul style="list-style-type: none"> ▪ nadzorował spokój i bezpieczeństwo publiczne, obronność zamków, stan dróg i mostów ▪ przewodniczył sądowi grodzkiemu ▪ pełnił funkcje administracyjne, policyjne i sądowe
wojewoda	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ustalał taksy ▪ sprawował sadownictwo nad ludnością żydowską ▪ kontrolował miary i wagi ▪ urząd senatorski
kasztelan	<ul style="list-style-type: none"> ▪ stał na czele armii ▪ w hierarchii urzędów stał niżej od wojewody z wyjątkiem kasztelana krakowskiego, który po królu i prymasie był najwyższym urzędnikiem w Koronie ▪ urząd senatorski

Godności tytularne ziemskie :

Godność tytułarna	Opis
chorąży	<ul style="list-style-type: none"> ▪ w średniowieczu rycerz noszący chorągiew; w Rzeczypospolitej tytuł honorowy
wojski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ od XIII w. zastępca kasztelana w sprawach wojskowych; w Rzeczypospolitej niższy urzędnik ziemski, który czuwał nad spokojem ziemi i bezpieczeństwem rodzin szlacheckich w czasie pospolitego ruszenia
cześnik	<ul style="list-style-type: none"> ▪ w dawnej Polsce zawiadywał piwnicą panującego ▪ w Rzeczypospolitej urząd tytułarny
podczaszy	<ul style="list-style-type: none"> ▪ urzędnik dysponujący napojami w czasie uczt królewskich; wręczał królowi puchary, podawał desery i nadzorował służbę, która zajmowała się trunkami ▪ XIV – XVI w. przekształcił się w urząd honorowy ziemski ▪ w Rzeczypospolitej był podczaszy wielki koronny i podczaszy wielki litewski
miecznik	<ul style="list-style-type: none"> ▪ do XIV w. urzędnik opiekujący się zbrojownią panującego i noszący przed nim miecz ; w Polsce szlacheckiej – urząd tytułarny. W XVI w. było dwóch mieczników – miecznik wielki koronny i miecznik wielki litewski. Oprócz tego byli miecznicy wojewódzcy, ziemscy, powiatowi, którzy honorowo spełniali swój obowiązek gdy przybył król
stolnik	<ul style="list-style-type: none"> ▪ w dawnej Polsce urzędnik nadworny opiekujący się spiżarnią i stołem panującego ▪ XIV – XVI w. przekształcił się w urząd honorowy ziemski ▪ od unii lubelskiej był stolnik nadworny koronny i stolnik nadworny litewski
podstoli	<ul style="list-style-type: none"> ▪ początkowo zastępca stolnika ▪ XIV – XVI w. przekształcił się w urząd honorowy ziemski ▪ w Rzeczypospolitej był urząd podstolego wielkiego koronnego i podstolego wielkiego litewskiego ▪ w ziemiach urząd honorowy
łowczy	<ul style="list-style-type: none"> ▪ od czasu Jagiełły urzędnik, który organizował polowania dworskie i królewskie, dozorował lasy i strzegł ich przed kłusownikami, opiekował się królewską psiarnią i sprzętem łowieckim. Od XVI w. urząd tytułarny – łowczy wielki koronny i łowczy wielki litewski

Opisy na podst. *Słownika terminów i pojęć historycznych*

d) ludność – 8 mln – państwo wielonarodowe:

- Polacy – 40%
- ludność ruska, białoruska, ukraińska – 20%
- Litwini – ok. 20%
- Niemcy – 10%
- Żydzi – 4%
- inni - Łotysze, Ormianie, Tatarzy

e) organizacja sił zbrojnych Rzeczypospolitej

pospolite ruszenie	<ul style="list-style-type: none"> ▪ obowiązywała zasada, zgodnie z którą każdy szlachcic posiadający ziemię jest zobowiązany do służby wojskowej ▪ pospolite ruszenie od końca XV w. było zwoływane za zgoda sejm. ▪ za niestawienie się na wezwanie groziła konfiskata dóbr ▪ pospolite ruszenie nie było karne i często się buntowało; miało niewielką wartość bojową ▪ by utrzymać je w karności w czasach pokoju zwołano okazowania ▪ szlachta nie chciała likwidacji pospolitego ruszenia, uzasadniając swoją uprzywilejowaną pozycję w państwie właśnie obowiązkiem służby wojskowej
wojska zaciężne	<ul style="list-style-type: none"> ▪ było ich niewiele gdyż sprzeciwiała się temu szlachta obawiając się wzmocnienia pozycji króla i stałych podatków na utrzymanie armii ▪ wojska zaciężne formowano na czas wojny za zgoda sejm ▪ sejm uchwałał specjalny podatek na wojsko ▪ dowodzili nimi hetman wielki i polny ▪ w Rzeczypospolitej istniała tzw. obrona potoczna na granicy południowo – wschodniej, utrzymywana ze skatupy królewskiej, w sile 1500-3000
wojsko kwarciane	<ul style="list-style-type: none"> ▪ utworzone na sejmie 1562-1563 – wojsko stałe ▪ było opłacane z dochodu królewskich, zwanego kwartą ▪ były to głównie chorągwie jazdy szlacheckiej, które stacjonowały na Ukrainie ▪ 3500 – 4000 ludzi ▪ w razie wojny zwiększano zaciąg dzięki tzw. listom przypowiednim, które otrzymywali rotmistrze. Liczebność takiego wojska zależała od pieniędzy, które przeznaczył na nie sejm
piechota wybraniecka	<ul style="list-style-type: none"> ▪ utworzono za czasów Stefana Batorego ▪ był złożona z chłopów, na wzór piechoty węgierskiej ▪ tworzono ją z chłopów z królewskich, zgodnie z zasadą : z 20 łanów królewskich miał iść na wojnę 1 wybraniec ▪ wynagrodzeniem była ziemia – łan wybraniecki, wolny od pańszczyzny ▪ do 2300 ludzi
kozacy rejestrowi	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kozacy zamieszkiwali teren Ukrainy, głównie Zaporozie ▪ rejestr kozacki utworzono w 1578 r. – był to rejestr kozaków, którzy byli na żołdzie królewskim (wojsko zaporoskie) ▪ na czele kozaków stał ataman podległy bezpośrednio staroście czerkaskiemu ▪ liczebność – do 1000. Rejestr zwiększano w przypadku wybuchu wojny
prywatne wojska magnatów	<ul style="list-style-type: none"> ▪ magnaci posiadali swoje wojska prywatne nazywane milicją ▪ obejmowały wszystkie rodzaje broni – jazdę, piechotę i artylerię

f) sądownictwo

Sądy sądy szlacheckie	Opis
sąd ziemski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ sądziły sprawy szlachty z danej ziemi ▪ komplet sędziowski to: sędzia, podsędek i pisarz wybierani przez sejmik ▪ ponieważ często sejmik nie mógł dojść do porozumienia w XVII w. przechodziły kryzys
sąd grodzki	<ul style="list-style-type: none"> ▪ przewodził mu sędzia grodzki mianowany przez starostę, niezależny od sejmiku ▪ rozpatrywał sprawy karne i cywilne
sąd podkomorski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ rozpatrywał sprawy graniczne dóbr szlacheckich
sądownictwo dla duchowieństwa	<ul style="list-style-type: none"> ▪
Trybunał Koronny i Litewski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ istniał od 1578 r. ▪ Trybunał zbierał się dla Małopolski w Lublinie, dla Wielkopolski w Piotrkowie Trybunalskim ▪ w Trybunale sądzili reprezentanci szlachty wybierani na sejmikach deputackich (1 – 2 z województwa) – łącznie 27 deputatów szlacheckich i 6 duchownych ▪ deputaci sądzili łącznie; obowiązywała zasada większości głosów ▪ Trybunał był sądem II instancji i rozpatrywał odwołania szlachty od wszystkich wyroków
sąd sejmowy	<ul style="list-style-type: none"> ▪ funkcjonował tylko podczas obrad sejmu ▪ przewodził mu król ▪ asesorami byli wszyscy obecni senatorowie ora 8 deputatów z izby poselskiej ▪ obradami sądu kierował marszałek wielki koronny bądź litewski (zależy w jakim mieście obradował sejm) ▪ rozstrzygał: <ul style="list-style-type: none"> ✓ zbrodnie obrazy majestatu ✓ zdrada stanu ✓ sprawy o nadużycia skarbowe wyższych urzędników ✓ gwałty na sejmach, rozbijanie Trybunału, sejmiku ✓ zbrodnie popełnione przez szlachcica a zagrożone karą śmierci, konfiskaty dóbr, banicji ✓ szczególnie ważne sprawy cywilne, w których był zainteresowany skarb państwa ▪ postawienie dygnitarza przed sądem sejmowym było jedyną możliwością pozbawienia go urzędu ▪ sąd sejmowy mógł ingerować w wyroki innych sądów – prawo łaski
sąd referendarski	<ul style="list-style-type: none"> ▪ sądził chłopów z dóbr królewskich
sąd wojewodziński	<ul style="list-style-type: none"> ▪ orzekał w sprawach Żydów

g) skarbowość

- **skarb nadworny**

- ✓ dochody z mennicy, żup, kopalń olkuskich, cła, dochody z części królewskich pozostających pod bezpośrednim zarządem skarbu nadwornego, ze sprzedaży urzędów

- ✓ funduszami zarządzał podskarbi nadworny; pieniądze szły na wydatki osobiste króla, utrzymanie dworu, wyprawianie poselstw zagranicznych
- **skarb pospolity (państwowy)**
 - ✓ dochody z podatków – kwarta (1/4 dochodów z królewskich), podatki nadzwyczajne uchwalone przez sejm przeznaczone na wojsko
 - ✓ zarządzał nimi podskarbi koronny; był kontrolowany przez sejm; pieniądze szły na utrzymanie wojska, pensje urzędników, diety poselskie oraz na prowadzenie wojny

W Rzeczypospolitej nie było systemu ściągania podatków.

Królewszczyzny to majątki królewskie, które stanowiły **domenę królewską**. W 1563 r. Domena królewska w Koronie liczyła 197 miast i 1932 wsie. Ponadto około 1/3 królewskich było w zastawie.